

HISTORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Марина Михайленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНОЇ ПОЛІТИКИ «ІСТОРИЧНО ЛІВІХ» УРЯДІВ КОРОЛІВСТВА ІТАЛІЯ (1876-1896 РР.)

Maryna Mykhailenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE FOREIGN POLICY PECULIARITIES OF THE “HISTORICAL LEFT” GOVERNMENTS OF THE KINGDOM OF ITALY FROM 1876 TILL 1896

This research analyses the foreign policy of the “historical left” governments of the Kingdom of Italy during the period of being in office from 1876 till 1896. The paper describes key foreign policy priorities of the “historical left” governments and evaluates the effectiveness of their implementation.

The research establishes that, after a serious deterioration of the traditional partnership between the Kingdom of Italy and France, Rome succeeded in finding new allies among influential international players in order to curb the ambitions of Paris in the Mediterranean and North Africa. As a result, the "Triple Alliance" was formed with the German and Austro-Hungarian Empires.

The conclusion of agreements with Great Britain, the Austro-Hungarian Empire, Spain known as the so-called security system of Robilant, was aimed at protecting the Kingdom of Italy from external threats. At the same time, the colonial policy of the "historically left" governments cannot be defined as fully effective. Despite the fact that Italy got ownership of the part of the Red sea coast, the first Italian-Ethiopian war was lost by Italians and for the first time in a new history, the European country forced to pay "shameful" contribution to the African nation.

Keywords: Kingdom of Italy, foreign policy, the “historical left” governments, colonial policy, irredentism.

Після завершення у 1861 р. першого етапу об'єднання Апеннінського півострова в єдину національну державу, до влади у Королівстві Італія прийшли так звані «історично праві» уряди. Їхнім завданням у внутрішній політиці у перші роки було забезпечити адміністративну, економічну та соціальну консолідацію ще досить слабкої новоствореної держави. Зовнішня ж політика мала слугувати реалізації вищезгаданих внутрішніх завдань. Для цього необхідно було забезпечити міжнародне визнання королівства шляхом встановлення дипломатичних відносин з іноземними державами та у будь-який спосіб запобігти новій війні проти Італії з боку найбільш потужних міжнародних гравців. Головним інструментом досягнення останньої мети була обрана тактика ситуативного балансування між ключовими європейськими потугами. При цьому, враховуючи низку факторів, у перше десятиріччя королівство зберігало традиційне тяжіння до Франції. Офіційний Париж надав суттєву допомогу Сардинському королівству в його боротьбі проти Австрійської імперії у період так званих другої та третьої війн за незалежність (1859-1860 рр., 1866 р.). Завдяки цьому країна об'єдналася, а області Ломбардія та Венето стали частинами Королівства Італія. Активна торговельна співпраця між двома країнами сприяла також економічному становленню новоствореної держави. Водночас роль Парижа у підживленні руху «великого брігантаджо» на території колишнього Королівства Обох Сицилій, а також моральна та військова підтримка Папського престолу, що не дозволяло Королівству Італія фактично протягом десятиріччя врегулювати питання Рима,

привели до неочікуваного для Франції нейтралітету уряду Віктора Еммануїла у франко-пруській війні 1870-1871 рр. Париж відкликав свої війська з Рима, що були необхідні йому у війні з Пруссією, яку однак Франція програла. Фактично одразу ж після цього «вічне місто» було взято військами Дж.Гарібальді та проголошено столицею Королівства Італія. Папа Римський остаточно втратив свою державу та, за його словами, перетворився на «ватиканського в'язня». Наполеон III був зміщений з престолу, а Королівство Італія позбавилось надмірної залежності від Парижа, але водночас й залишилось без достатньо потужного союзника на міжнародній арені.

Ера правління «історично правих» завершилася у 1876 р. Уряд Марко Мінгетті втратив більшість у парламенті, який відмовився підтримати його пропозицію щодо націоналізації залізниці, після чого прем'єр-міністр подав у відставку. Ця подія отримала назву «парламентської революції», оскільки вперше керівник уряду був усунутий від влади парламентом, а не королем.

Після приходу до влади у 1876 р. «історично лівих» урядів розпочався новий етап у зовнішній політиці країни, що характеризувався експансіонізмом та колоніальними претензіями. Правління «історично лівої» тривало в Королівстві Італії протягом двох десятиріч – з 1876 по 1896 рр. За цей період при владі перебувало 18 урядів: 8 на чолі з А.Депретісом, 3 – Б.Каїролі, 3 – Ф.Кріспі, 2 – У.Раггацці, 1 – Дж.Джолітті та 1 – А. ді Рудіні.

Хоча тема зовнішньої політики «історично правих» урядів Королівства Італія була предметом досліджень багатьох італійських науковців (Ф.Шабо, Дж.Джордано, Ф.Каталуччіо, Л.Салватореллі, А.Берселлі, Дж.Поїдомані та інших), в українській історичній науці немає ґрунтовних праць, присвячених згаданій тематиці.

Метою цього дослідження є всебічний аналіз зовнішньої політики «історично лівих» урядів Королівства Італія, визначення її головних пріоритетів та ефективності реалізації.

Першим «доленосним» міжнародним заходом, в якому взяло участь королівство після об'єднання в єдину національну державу, став Берлінський конгрес, скликаний за результатами російсько-турецької війни на початку 1878 р. До участі у ньому були запрошені усі країни – учасники Паризької конференції 1856 р. з метою перегляду Сан-Стефанського мирного договору. Королівство на конгресі представляв тогочасний міністр закордонних справ Луїджі Корті. Напередодні своєї поїздки він заявив, що виступає категорично проти висунення королівством будь-яких територіальних претензій під час переговорів з метою отримати контроль над Трентіно та Венецією-Джулією. За його переконанням, Рим на своєму першому такому заході європейського рівня має відігравати роль «елементу порядку»¹. Голова Ради Міністрів Б.Каїролі у цьому контексті наголосив, що королівство їде на конгрес без будь-яких зобов'язань та має повернутися до дому з «чистими руками»². Шанс отримати контроль над згаданими територіями та нарешті завершити процес об'єднання королівства був втрачений. Така позиція міністра та уряду викликала невдоволення всередині країни, королівством прокотилася хвиля іредентистських маніфестацій.

Реальним поштовхом до відмови від такої політики стало неочікуване для офіційного Рима одностороннє проголошення Францією у 1881 р. повного протекторату над Тунісом, який королівство розглядало як природну сферу для своїх зростаючих колоніальних амбіцій. У цій країні проживала найбільша італійська громада на Африканському континенті. В цілому на той час в Африці перебувало близько 60 тис. італійців³. З вересня 1868 р. між Королівством Італія та Тунісом діяла двостороння угода у сфері торгівлі та навігації, підписана терміном на 28 років⁴. Цей документ гарантував Тунісу права, привілеї та імунітети, надані різними державами Апеннінського півострова ще за часів до об'єднання. Натомість, італійці Тунісу зберігали своє громадянство та на них поширювалася консульська юрисдикція у цивільних, торговельних та кримінальних справах. Водночас, у питаннях власності вони повинні були поважати та дотримуватись рішень місцевих судів. Здійснюючи рибальство та навігацію, італійці користувалися аналогічними з тунісцями правами. Крім цього, бей не мав права змінювати митні тарифи без консультації з італійським урядом. Після укладення цього договору кількість італійців в Тунісі значно зростає. Всередині італійського суспільства сформувалася думка, що рано чи пізно ця північно-африканська країна стане італійською колонією.

¹ Poidomani, G. (2012). *Fare l'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)*. Acireale: Gruppo editorial s.r.l., 126.

² Smith, D. (2000). *Storia d'Italia dal 1861 al 1997*. Bari: Editori Laterza, 37.

³ Poidomani, G. (2012). *Fare l'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)*. Acireale: Gruppo editorial s.r.l., 127.

⁴ Caparelli, F. (1939). *Civiltà italiana in Tunisia*. S. A.: Tipografia Editrice Italia, 204.

Цікавим є той факт, що у 1864 р. розглядалася можливість поділу Тунісу між Францією та Королівством Італія. Однак, пізніше італійський уряд відмовився від цієї ідеї, зваживши на значні витрати, що несла Франція у колоніальній війні в Алжирі. На той час було вирішено обмежитись посиленою економічною співпрацею з Тунісом з перспективами його подальшої колонізації.

Таким чином, активні дії офіційного Парижа, який у травні 1881 р. висадив свій військовий контингент в Тунісі та встановив повний протекторат над цією країною, підписавши з беєм Мухаммадом III ас-Садоком так звану угоду Бардо, викликали шок всередині італійського суспільства. Ці події, що отримали назву «Туніський ляпас», призвели до відставки уряду королівства на чолі з Бенедетто Каіролі та перегляду зовнішньої стратегії країни. Реакція західних держав на французьку окупацію Тунісу продемонструвала помилковість політики «чистих рук», відсутність у Рима вірних союзників серед впливових міжнародних гравців та фактичну політичну ізоляцію королівства. Велика Британія прискорила свої окупаційні дії в Єгипті, Австро-Угорщина та Німецька імперія пасивно спостерігали за розвитком ситуації. Більш того, окремі джерела стверджували, що це саме Отто фон Бісмарк підбурював Францію до окупації Тунісу з метою відволікти її від ідеї можливого реваншу після програшу у франко-прусській війні.¹

Події у Тунісі поставили крапку на тривалих відносинах партнерства з Францією та прискорили зближення Королівства Італія з Німецькою та Австро-Угорською імперіями. У жовтні 1881 р. Король Умберто I відвідав з візитом Відень. На початку 1882 р. розпочалося попереднє зондування можливості приєднання Рима до австро-німецького альянсу у сфері оборони 1879 р. Ключову роль у переговорах щодо нової угоди, яка увійшла в історію під назвою «Троїстого союзу», відіграв посол Королівства Італія у Відні Карло Феліче Ніколіс ді Робілант (обіймав цю посаду з 1871-1885 рр.). Його перша зустріч з цього питання з міністром закордонних справ Австро-Угорської імперії Густавом Калнокі відбулася 18 січня 1882 р. та характеризувалася крайньою обережністю з обох боків. Водночас, наступні зустрічі були більш обнадійливими, адже міжнародна ситуація почала сприяти королівству. Австро-Угорська імперія боролася з повстаннями у своїх боснійських володіннях та побоювалася Російської імперії, яка постійно підживлювала панславізм на балканських територіях.²

Тож, 20 травня 1882 р. у Відні тристороння угода була підписана міністром закордонних справ Австро-Угорської імперії та послами Королівства Італія і Німецької імперії³. Стаття II документа передбачала надання допомоги всіма засобами Королівству Італія з боку Німецької та Австро-Угорської імперій у випадку нападу на неї Франції. Аналогічне зобов'язання брало на себе Королівство Італія по відношенню до Берліна у разі неспровокованого нападу Франції на Німеччину. Австро-Угорська імперія звільнялась від допомоги Німецькій імперії у випадку військових дій проти Франції – їй відводилася роль резерву на випадок втручання у конфлікт Російської імперії. Стаття III договору зазначала, що у випадку нападу двох або кількох великих держав на одного члена «Троїстого союзу» у війну з ними вступають всі учасники союзу. У випадку нападу однієї з великих держав, дві інші зобов'язувались зберігати нейтралітет. Водночас, Королівство Італія зарезервувало за собою право не надавати допомогу союзникам, якщо проти них розпочне війну Велика Британія. Це було обумовлено підвищеною вразливістю італійських берегових комунікацій у разі атаки на них британського військового флоту.

Факт укладення угоди тримався у секреті від італійського суспільства, адже фактично мова йшла про альянс з одним із запеклих ворогів королівства протягом останніх десятиліть – Австрійської імперії та, відповідно, передбачав відмову на невизначений період від областей Трентіно і Венеція-Джулія, що продовжували перебувати під австрійською владою. Такою була ціна за вихід з політичної ізоляції королівства.

Свідченням міцності іредентистських настроїв, що вірували у тогочасному італійському суспільстві, стала справа Гульєльмо Обердана⁴. Доля цього молодого мешканця Трієста отримала широкий розголос в Європі. Г.Обердана було заарештовано та засуджено до страти за дезертирство з австро-угорського війська у 1878 р., яке він здійснив, протестуючи проти окупації Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини за результатами Берлінського конгресу, та підготовку замаху

¹ Battaglia, A. (2013). I rapporti italo-francesi e le linee d'invasione transalpina (1859-1882). *Nuova Cultura*, 41-42.

² Giordano, G. (2008). *Cilindri e feluche*. Roma: Aracne, 231-233.

³ Colella, R. (2010). I documenti della storia. *La Triplice Alleanza*.

⁴ Oberdan, G. (2016). *Dizionario Biografico* <www.treccani.it>. (2018, вересень, 15).

на імператора Франца Йосифа. Не дивлячись на звернення щодо помилування Г.Обердана з боку таких відомих інтелектуалів тієї епохи, як Віктор Гюго та Джозуе Кардуччі, його було страчено 20 грудня 1882 р.

Тим часом, серед італійської еліти та у суспільстві в цілому поширювались настрої щодо необхідності посилення ролі королівства на міжнародній арені, у тому числі шляхом політичної та економічної експансії. Відкриття у 1869 р. Суецького каналу перетворило порти на півночі Африканського континенту у важливі перевалочні пункти. Впливові італійські підприємці почали підштовхувати уряд до дій у тому регіоні з метою забезпечення торговельних інтересів королівства. В парламенті серед різних політичних сил також сформувався консенсус щодо доцільності активізації колоніальної політики Рима. У цьому контексті «Троїстий союз» вже міг бути презентований як підготовчий крок для реалізації зовнішньої експансії та у березні 1883 р. тодішній міністр закордонних справ королівства П.Манчіні оприлюднив факт існування угоди¹.

Конкурентна боротьба між Великою Британією та Францією за вплив на африканському континенті, призвів до того, що Лондон висловив готовність сприяти італійському уряду в реалізації їхньої експансіоністської політики на узбережжі Червоного моря. 16 лютого 1882 р. була підписана двостороння конвенція, що дозволила Королівству Італія врегулювати питання містечка-порту Ассаб. У 1869 р. воно було придбано впливовим генуезьким судновласником Р.Руббатіно у місцевого султана. У 1882 р. генуезька компанія продала Ассаб у власність держави Королівства Італія за 104100 лір². Проти фактичного перетворення містечка в італійську колонію виступала спочатку Османська імперія та Єгипетський хедиват, що мав автономію у складі імперії. Італо-британська конвенція визнала фактичний стан справ щодо Ассабу.

У 1884 р. в обмін на допомогу королівства в евакуації британських військ з Судану Лондон пообіцяв сприяння в окупації офіційним Римом міста Массауа. Таким чином, італійський уряд намагався заволодіти 200 км прибережної смуги від Ассабу до Массауа. 5 лютого 1885 р. місто було окуповано та за кілька тижнів італійський парламент ухвалив свій перший колоніальний акт, схваливши експансіоністську політику уряду 120 голосами «за» та 97 – «проти»³. В цілому, у період з серпня 1885 р. по грудень 1895 р. законодавчим органом королівства було ухвалено 17 аналогічних законів.

У 1885 р. у сьомому уряді А.Депретіса портфель міністра закордонних справ королівства одержує К.Робілант. Будучи прихильником «Троїстого союзу», він розпочинає роботу з метою його можливого подовження (термін дії угоди спливав у 1887 р.)⁴. У результаті майстерно проведеної К.Робілантом дипломатичної гри, скориставшись напруженістю у відносинах між Віднем та Петербургом, що виникла в результаті «болгарської кризи», тристороння угода була поновлена на більш вигідних для королівства умовах. У разі зміни статус-кво на Балканах на користь Австро-Угорської імперії, королівство отримувало право на територіальні компенсації; у разі продовження експансіоністської політики офіційного Парижа у регіоні Північної Африки, Берлін зобов'язувався надати допомогу Італії у війні проти Франції. Договір трьох держав подовжувався ще тричі – у 1891, 1902 та 1912 роках.

Маючи підтримку Німецької імперії у Середземномор'ї та Північній Африці завдяки «Троїстому союзу», К.Робілант прагнув отримати сприяння інших важливих гравців у регіоні. Він ініціює переговори з Великою Британією, пропонуючи зберегти статус-кво в Середземномор'ї, на Адріатиці та в Чорному морі, обіцяючи підтримку політиці Лондона в Єгипті та натомість висловлюючи надію на сприяння італійським діям у Північній Африці. Запросні позиції королівства не були прийняті Лондоном. Водночас уряд Лорда Р.Солсбері зобов'язався проводити консультації з королівством з метою запобігання, щоб третя країна (Франція) могла розміщувати свої бази на узбережжі Чорного, Егейського, Адріатичного морів та в Північній Африці. Ця домовленість, що отримала назву першої середземноморської угоди, була укладена шляхом обміну дипломатичними нотами 12 лютого 1887 р., а вже 24 березня до неї приєдналася Австрійсько-Угорська імперія. 4 травня 1887 р. оформлюється двостороння італо-іспанська угода, відповідно до якої Іспанія

¹ Poidomani, G. (2012). *Fare l'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)*. Acireale: Gruppo editorial s.r.l., 129.

² Mazzotti, S. (2011). *Esplosori perduti. Storie dimenticate di naturalisti italiani di fine Ottocento. Codice edizione*, 14.

³ Poidomani, G. (2012). *Fare l'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)*. Acireale: Gruppo editorial s.r.l., 132.

⁴ Giordano, G. (2008). *Cilindri e feluche*. Roma: Aracne, 231-233.

зобов'язується не укладати з Францією жодних домовленостей проти Італії, Австро-Угорщини та Німецької імперії. Відень та Берлін приєдналися до неї 21 травня.

Ці складні багатосторонні домовленості, ініційовані та реалізовані главою зовнішньополітичного відомства королівства, з метою максимально убезпечити Італію від зовнішніх загроз та захистити її інтереси отримали назву системи безпеки К.Робіланта¹. Рим користувався її плодами ще багато років, тоді як сам К.Робілант вимушений був подати у відставку у тому ж 1887 р. у зв'язку з чутливою поразкою, що зазнали італійці від абіссінців у битві при Догалі. Королівством прокотилася хвиля антиколоніальних маніфестацій, але уряд та парламент вирішили підтримати національний престиж та виділили фінансові ресурси для посилення військової присутності в Північній Африці. У жовтні 1887 р. італійська колоніальна армія чисельністю у 20 тис. осіб почала новий наступ на еритрейські та ефіопські території. Протягом фактично 2 років зі змінним успіхом для італійської армії тривав конфлікт, який 2 травня 1889 р. завершився укладанням Уччальського договору між Королівством Італія та Ефіопською імперією. Негус Ефіопії Менелік II пішов на цей крок, дякуючи за підтримку королівства, що стала визначальною, під час його запеклої боротьби за престол².

Відповідно до договору захоплені італійцями області на узбережжі Червоного моря залишалися за королівством, а Ефіопія відмовлялася від претензій на ці території. Чітко визначався кордон між італійськими володіннями та Ефіопією, що влаштувало королівство, яке розраховувало згодом пересунути його далі на південь. Італійці в Ефіопії отримували певні права – вони могли купувати землю на ефіопській території в свою власність і безперешкодно вести торгівлю на умовах режиму найбільшого сприяння. Головною проблемою договору було те, що зміст статті 17 в тексті амхарською та італійською мовами суттєво різнився. У амхарському варіанті йшлося про те, що володар Ефіопії може вдаватися до послуг італійського уряду при веденні справ з іншими державами та урядами; в італійському ж замість слова «може» стояло «погоджується», що королівство трактувало як «повинен». Тобто, фактично для Рима це означало визнання верховних прав Королівства Італія над Ефіопією. В результаті ці розбіжності призвели до першої італо-ефіопської війни, що спалахнула у 1885 р. та закінчилася повною поразкою Королівства Італія. 26 жовтня 1896 р. в Аддис-Абебі було підписано мирну угоду, за якою королівство, сплативши контрибуцію, визнало незалежність Ефіопії. Вперше у новій історії європейська держава вимушена була виплатити контрибуцію африканській країні. Ці трагічні події, в яких королівство втратило близько 9 тис. вбитими, призвели до відставки уряду Ф.Кріспі. Ера «історично лівих» урядів завершилася.

Аналіз основних засад зовнішньої політики «історично лівих» урядів Італії (1876-1896 рр.) дає можливість зробити такі висновки.

Зовнішня політика перших «історично правих» урядів Королівства Італія, що прийшли до влади після об'єднання, була спрямована на забезпечення елементарних умов виживання новоствореної держави в досить не простому оточенні. В основу реалізації такої політики було покладено тактику ситуативного балансування між ключовими міжнародними гравцями. Традиційне тяжіння Італії до Франції зберігалося до початку 70-х років XIX століття.

Після консолідації королівства та усунення загроз його дезінтеграції зовнішня політика країни набуває проактивного характеру та виходить на перший план у порівнянні з внутрішньою.

Експансіонізм та колоніальні претензії стали основою зовнішньополітичної діяльності «історично лівих» урядів. Така політика знайшла повну підтримку більшості населення країни, її політичної та бізнесової еліти, які прагнули побачити Італію у «першій лізі» міжнародних гравців та отримати економічні дивіденди від придбання нових територій.

Повний «розрив» відносин партнерства з Францією загострив боротьбу між Парижем і Римом за північно-африканські колонії. Це, у свою чергу, активувало пошук королівством нових потужних союзників на міжнародній арені таких, як Німецька та Австро-Угорська імперії. Як наслідок, був утворений «Троїстий союз», що проіснував декілька десятиліть до Першої світової війни. Водночас, альянс з колишнім ворогом Рима Віднем призвів до відкладення на невизначений період вирішення питання щодо контролю над Трентіно і Венецією-Джулією і таким чином завершення об'єднання королівства.

¹ Там само, 296-298.

² Montanelli, I. (2006). *Storia d'Italia, 1861 – 1919. Libri S.p.A.*, 6, 221.

Створення так званої системи безпеки К.Робіланта дозволило зберегти статус-кво у Середземноморському регіоні, чого на той час прагнуло королівство, та заручитися підтримкою Великої Британії в реалізації італійських амбіцій в Північній Африці.

Колоніальну політику королівства у роки правління «історично лівої» не можливо охарактеризувати як успішну: з одного боку, Рим все ж такі отримав у володіння частину прибережної зони на Червоному морі, з іншого, – ганебна поразка у війні з Ефіопією нанесла значних втрат міжнародному іміджу країни.

References:

1. Battaglia, A. (2013). I rapporti italo-francesi e le linee d'invasione transalpina (1859-1882). [The Italian-French relations and the transalpine invasion lines (1859-1882)]. *Nuova Cultura* [New Culture], 41-42. [in Italian].
2. Breschi, D. (2013). A queen without a sceptre: public opinion and the political-constitutional debate in Italy in the first years of national unification. *Journal of Modern Italian Studies*. [in English].
3. Caparelli, F. (1939). *Civiltà italiana in Tunisia* [Italian civilization in Tunisia]. S. A.: Tipografia Editrice Italia. [in Italian].
4. Capone, A. (1981). *Destra e sinistra da Cavour a Crispi* [Right and left from Cavour to Crispi]. Torino. [in Italian].
5. Chabod, F. (1951). *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896* [History of Italian foreign policy from 1870 to 1896]. Bari. [in Italian].
6. Colella, R. (2010). I documenti della storia [The documents of history]. *La Triplice Alleanza* [The Triple Alliance]. [in Italian].
7. Giordano, G. (2008). *Cilindri e feluche* [Cylinders and feluccas]. Roma: Aracne. [in Italian].
8. Mazzotti, S. (2011). Esploratori perduti. Storie dimenticate di naturalisti italiani di fine Ottocento [Lost explorers. Stories forgotten by Italian naturalists of the late nineteenth century]. *Codice edizione* [Edition code], 14. [in Italian].
9. Montanelli, I. (2006). Storia d'Italia, 1861 – 1919 [History of Italy, 1861 – 1919]. *Libri S.p.A.*, 6, 221. [in Italian].
10. Oberdan, G. (2016). *Dizionario Biografico* [Biographical Dictionary] <www.treccani.it>. (2018, September, 15). [in Italian].
11. Osborne, T. (2007). *Dynasty and Diplomacy in the Court of Savoy*. Cambridge. [in English].
12. Poidomani, G. (2012). *Fare l'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)* [Make Italy. Right and Left (1861-1887)]. Acireale: Gruppo editorial s.r.l. [in Italian].
13. Smith, D. (2000). *Storia d'Italia dal 1861 al 1997* [History of Italy from 1861 to 1997]. Bari: Editori Laterza. [in Italian].
14. Zonova, T. (2016). Istoriya vneshnei politiki Italii [History of foreign policy of Italy]. *Mezhdunarodnye otnosheniya* [International relationships], 20-31. [in Russian].